

Andrzej Furier

<https://orcid.org/0000-0002-3745-3578>

Uniwersytet Szczeciński

Wybory do Rady Najwyższej Gruzińskiej Socialistycznej Republiki Radzieckiej w 1990 r. – koniec komunistycznego monopolu władzy

Zarys treści: Artykuł analizuje pierwsze gruzińskie wolne wybory parlamentarne przeprowadzone w 1990 r. Autor postawił tezę o kluczowym znaczeniu tego wydarzenia dla rozpoczęcia pierwszego okresu gruzińskiej transformacji ustrojowej, który doprowadził do odzyskania niepodległości. Charakteryzował się on wprowadzeniem na scenę polityczną nowych organizacji i partii politycznych, które zakończyły funkcjonowanie zbudowanego przez komunistów monopartyjnego systemu partyjnego w Gruzji.

Outline of content: The text presents an analysis of the first Georgian free parliamentary elections in 1990. The author puts forward a thesis that the event was of primary importance for the beginnings of the first period of the Georgian political transformation, which led to the regaining of independence. It was characterised by introducing new political organisations and parties to the political scene, which ended the communist one-party system in Georgia.

Słowa kluczowe: Gruzja, Rada Najwyższa Gruzińskiej Socialistycznej Republiki Radzieckiej, wybory parlamentarne, niepodległość, transformacja ustrojowa

Keywords: Georgia, Supreme Council of the Georgian Soviet Socialist Republic, parliamentary elections, independence, political transformation

Problem początku gruzińskiej transformacji ustrojowej pod koniec istnienia GSRR, w tym wyborów do Rady Najwyższej w 1990 r., został rozpoznany przez naukowców. Do najcenniejszych opracowań na ten temat należy zaliczyć artykuł Rewaza Gaczeciladzego, który połączył prezentację obszernej faktografii dotyczącej działań uczestników wyborów z wynikami badań socjologicznych przeprowadzonych

przez Gruzijnską Akademię Nauk¹. Cenne informacje o interesującym nas okresie gruzińskiej historii zawiera wydana prawie dekadę później monografia *Istoria udistanciod*, w której Giorgi Mczedlidze przedstawił zaostrożenie się sytuacji politycznej w kraju przed wyborami². Z kolei Lewan Tarkniszwili w opublikowanym przez Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych zeszycie problemowym poświęcił tym wyborom tylko kilka zdań, omówił jednak obszernie główne siły polityczne w Gruzji³. W późniejszych publikacjach gruzińscy autorzy analizując przemiany systemu politycznego II Republiki, rozpoczynali często swoje wywody od przypomnienia wyborów parlamentarnych z 1990 r., ale nie poświęcali im wiele uwagi. Dla badaczy stanowiły one punkt odniesienia dla kolejnych wyborów. Doceniali oni jednak znaczenie wyborów z 1990 r. i podkreślali, jak Beka Chedia, że były to jedyne wybory we współczesnej Gruzji, które w demokratyczny sposób doprowadziły do zmiany władzy⁴.

Zachodni badacze nie zawsze odnotowują gruzińskie wybory w 1990 r. w opracowaniach poświęconych gruzińskiej i kaukaskiej historii. Tak uczynił autor popularnej, przetłumaczonej na język polski, monografii – Charles King⁵. Ronald Grigor Suny interesującym nas wyborom poświęcił niewiele miejsca i to tylko w dodanym do drugiego wydania końcowym rozdziale⁶. Inny amerykański badacz, Darrell Slider na bieżąco analizował przemiany dokonujące się w Gruzji po kolejnych gruzińskich wyborach od 1990 r.⁷ Najwięcej uwagi współczesnym przemianom w Gruzji poświęcił Stephen Jones w wydanej ponad dekadę później monografii, która została przetłumaczona na język gruziński. Interesujące nas wydarzenia przedstawił w rozdziale obejmującym okres 1985–1995⁸. Warto też zwrócić uwagę na publikacje, których autorem jest Jonathan Aves. Trafnie połączono w nich początek transformacji ustrojowej z wcześniejszymi protestami

¹ R.G. Gaczecziladze, *Mnogopartijnyje wybory w Gruzii*, „Politika. Diemokratia. Licznost” (1991), s. 53–63. Niedostatkim publikacji jest skromny aparat naukowy – bibliografia zawiera osiem pozycji, a podające precyzyjne dane tabele z wynikami obu tur wyborczych nie zostały zaopatrzone w notki źródłowe. Do trzech ograniczono liczbę przypisów.

² G. Mczedlidze, *Istoria udistanciod*, Kutaisi 1999, s. 169–175. Dalej omówiono oddźwięk tych wydarzeń za granicą i na Zjeździe Deputowanych Ludowych ZSRR. *Ibidem*, s. 182–186.

³ L. Tarkniszwili, *Gruzija. Put k diemokratii*, Warszawa 1997 („Studia i Analizy”, z. 109), s. 10.

⁴ B. Chedia, *Dilemma of the Georgian elections: political transformations or a slide toward non-liberal democracy* „Central Asia and the Caucasus” (2009), no. 1 (55), s. 103–115. Zdaniem badacza po kolejnych wyborach, wygrywanych przez rządzących, w Gruzji następowały kryzysy.

⁵ Ch. King, *The Ghost of Freedom. A History of the Caucasus*, Oxford 2008 (wyd. pol.: Kraków 2010).

⁶ R.G. Suny, *The Making of the Georgian Nation*, Bloomington 1994, s. 317–336. Podobnie w: D. Rayfield, *Edge of Empires. A History of Georgia*, London 2012, s. 381–401.

⁷ D. Slider, *The Politics of Georgia's Independence* „Problems of Communism” (XI–XII 1991), no. 6, s. 63–81; *idem*, *Recent Elections in Georgia: at Long Last, Satbility?*, „Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization” 8 (2000), no. 4, s. 517–532.

⁸ S. Jones, *Georgia. A Political History since Independence*, New York 2012. Trudno zaakceptować przyjęte cezury 1985–1995, bo pierwsza jest z historii ZSRR, a druga dotyczy wyborów parlamentarnych i prezydenckich w Gruzji.

i odnotowano walkę o niepodległość narodową, wskazując na znaczne relacji z autonomiami⁹.

W Polsce dwie monografie przedstawiły narastanie w Gruzji protestów społecznych pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. i wybory do Rady Najwyższej GSRR w 1990 r. W pierwszej omówiono okres poprzedzający to wydarzenie z protestami narastającymi od 1988 r. W drugiej wymieniono także wszystkich uczestników wyborów i podano ich szczegółowe wyniki¹⁰. Te prace różniły się od wydawnictw zachodnich mniejszą skłonnością do podkreślania elementów nacjonalistycznych w działaniach opozycji antykomunistycznej i autorytarnej formy tworzonych rządów. Ustalenia w nich zawarte powtarzały potem polskie opracowania analizujące przemiany polityczne z ostatnich lat istnienia GSRR i ZSRR. Robiono to czasem mało precyzyjnie, a niekiedy wybory 1990 r. w Gruzji pomijano albo poświęcono im bardzo mało uwagi, co jest istotnym brakiem w podręcznikach¹¹. W artykule dotyczącym rozwoju gruzjińskiego parlamentaryzmu w II Republice odnotowano wybory z 1990 r. zdawkowo, skupiając się na omówieniu okresu po proklamowaniu niepodległości¹².

Niniejszy artykuł próbuje uzupełnić naszą wiedzę o gruzjińskich wyborach parlamentarnych z 1990 r. – wydarzeniu decydującym o powstaniu II Republiki. W związku z tym, że kampania wyborcza faktycznie rozpoczęła się po tbiliskich wydarzeniach 9 kwietnia 1989 r., narracją objęto okres od tamtych protestów opozycji antykomunistycznej do głosowania przeprowadzonego 28 października (łącznie z drugą turą) i pierwszych decyzji nowej Rady Najwyższej Gruzji. Problem badawczy połączył w ten sposób analizę działań głównych gruzjińskich sił politycznych przed wyborami z ich efektem, czyli zmianą systemu wyborczego, przebiegiem wyborów i ich wynikami. Szczególną uwagę poświęcono działaniom dwóch wiodących ośrodków politycznych – komunistycznego skupionego wokół Komunistycznej Partii Gruzji (KPG) i opozycyjnego skupionego wokół Zwiada Gamsachurdii. Przyjęto założenie, że wybory do Rady Najwyższej GSRR w 1990 r. były pierwszym etapem odzyskiwania suwerenności państwowej przez Gruzję i rozpoczęły budowanie nowego ustroju państwa, opartego na systemie wielopartyjnym.

Przygotowując artykuł do druku, autor wykorzystał literaturę przedmiotu, opublikowane materiały źródłowe oraz wyniki własnych badań. Wśród materiałów

⁹ J. Aves, *Path to National Independence in Georgia 1987–1990*, London 1991; *idem*, *The Rise and Fall of the Georgian Nationalist Movement, 1987–1991*, w: *The Road to Post-Communism. Independent Political Movements in the Soviet Union, 1985–1991*, ed. G. Hosking, J. Aves, P. Duncan, London 1992, s. 157–177.

¹⁰ A. Furier, *Droga Gruzji do niepodległości*, Poznań 2000, s. 144–148, 171–172; W. Materski, *Gruzja*, Warszawa 2000, s. 231–234 (dalej cyt. wyd. 2 poszerzone; 2010).

¹¹ W. Żebrowski, *Współczesne systemy polityczne. Zarys teorii i praktyka w wybranych państwach świata (podręcznik akademicki)*, Olsztyn 2007. Autor podzielił republiki radzieckie na dwa rodzaje – demokracje nieskonsolidowane (Litwa, Łotwa, Estonia) i „szarą strefę” między demokracją i autorytaryzmem (Rosja, Ukraina, Białoruś). Gruzję pominięto.

¹² M. Żmigrodzki, J. Szukalski, *Pozycja ustrojowa Parlamentu Gruzji w latach 1990–2013*, „Środokowoeuropejskie Studia Polityczne” (2015), nr 1, s. 25–49.

źródłowych najważniejsze znaczenie mają opublikowane dokumenty z zasobu gruzińskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych na temat wydarzeń 9 kwietnia 1989 r. oraz zbiory uchwał i ustaw Rady Najwyższej Gruzji. Wykorzystano materiały prasowe („Rzeczpospolita”) i dokumentację fotograficzną z publikacji, archiwum prywatnego i zasobu cyfrowego Biblioteki Narodowej Parlamentu Gruzji, a także publikacje z gazet gruzińskich („Komunisti”) i rosyjskich („Izwiestija”)¹³.

Radykalizacja nastrojów społecznych pod koniec istnienia GSRR

Próby działań opozycyjnych w Gruzji przed *pieriestrojką* władze likwidowały, stosując surowe represje wobec zaangażowanych w nie działaczy. Pozbawiano ich pracy, zatrzymywano i poddawano długim przesłuchaniom, wikłano w procesy sądowe i prowokacje służb specjalnych. Stosowano różne formy nacisku na opozycjonistów i wywierano presję na ich rodziny. Likwidowano nieliczne próby kolportowania samoizdatowych wydawnictw, jak „Okros Sacmisi” w 1975 r. i „Sakarthwelos Moambe” w 1976 r., które publikowały artykuły przede wszystkim na temat kultury i literatury. Wyjątek stanowiły teksty dotyczące historii najnowszej, jak wspomnienie o Szalwie Maglakelidzem – wojskowym zaangażowanym w tworzenie gruzińskich legionów walczących po stronie Niemiec w obu wojnach światowych. Miało to na celu ich doraźne zastraszenie, a w przyszłości zdyskredytowanie przed opinią publiczną. Ofiarą takich działań padli znani gruzińscy działacze opozycyjni – Gamsachurdia, Merab Kostawa, Giorgi Czanturia, Irakli Cereteli¹⁴. Niemalże znaczenie w tworzeniu czarnej legendy pierwszego odegrała jego postawa w czasie procesu sądowego przeprowadzonego w 1978 r. Przebywający od roku w więzieniu Gamsachurdia został wtedy zmuszony do odwołania swoich poglądów. Gdy zwolniono go z więzienia, wrócił do działalności opozycyjnej w ruchu obrony praw człowieka, za co wielokrotnie był zatrzymywany i przesłuchiwany¹⁵. Jednak postawa w czasie procesu została zapamiętana przez społeczeństwo, przez co stracił jego sympatię. Zainteresowanie władz Gamsachurdia było większe niż

¹³ 9 *Aprili*, oprac. O. Tuszuraszwili, Tbilisi 2017. Zbiór dokumentów z zasobu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Gruzji zawiera dokumenty, fotografie i artykuły prasowe z organu KPG – „Komunisti”.

¹⁴ W. Bukowski, *Moskiewski proces. Dysydent w archiwach Kremla*, Warszawa 1998, s. 259, 311. W Polsce po dziś dzień bezkrytycznie powtarzane są tezy książki Władimira Bukowskiego, opartej na kwerendzie zastrzeżonych dokumentów archiwalnych, w której wymieniono Gamsachurdę i Kostawę. Pierwszego z nich rosyjski badacz wskazał jako uczestnika prowokacji KGB skierowanej przeciw rosyjskim opozycjonistom. W taki sposób prezentowali te wydarzenia za granicą także gruzińscy politycy. Por. G. Nodia, *Political Turmoil in Georgia and the ethnic politics of Gamsakhurdia*, w: *Contested Borders in the Caucasus*, ed. B. Coppieters, Bruksela 1996, s. 73–89.

¹⁵ W kwietniu 1978 r. Gruzją wstrząsnęły masowe protesty przeciw zmianom konstytucji, ograniczającym prawa języka gruzińskiego. Na demonstracji w Tbilisi zgromadziło się ok. 30 tys. osób. Por. J. Aves, *Paths to National Independence...*, s. 8.

Kostawą, chociaż ostatni otrzymał wyższy wyrok. W oparciu o powołaną w 1974 r. Grupę Inicjatywną w 1977 r. powstała Gruzjińska Grupa Helsińska, w której działało już więcej osób. Atak władz na Gamsachurdię wynikał z przekonania, że syn znanego i popularnego pisarza stanowił potencjalnie większe zagrożenie¹⁶.

Zmiana możliwości działania gruzjińskich środowisk opozycyjnych nie była możliwa bez wymiany władz związkowych i ogłoszenia nowego kursu politycznego w ZSRR. Dlatego dopiero objęcie rządów w partii i państwie przez Michaiła Gorbaczowa umożliwiło po 1985 r. gruzjińskim działaczom opozycyjnym zaproponowanie społeczeństwu projektu reformowania państwa. Nastąpiło to po ogłoszeniu w Moskwie programu *periestrojki*, który w 1986 r. złagodził cenzurę. Gruzini wykorzystali to i skoncentrowali się na konieczności zmiany relacji Gruzji ze związkowym centrum i potrzebie przeprowadzenia reform wewnętrznych. Szczególnie wypowiedzi sekretarza generalnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KPZR) Gorbaczowa, który w 1988 r. został przewodniczącym Rady Najwyższej ZSRR, analizowano w Gruzji z dużą uwagą, jako stwarzające możliwości działania. Przemiany te dokonywały się w warunkach pogłębiającego się kryzysu ekonomicznego, który obniżył poziom życia ludności (wprowadzano nawet reglamentację podstawowych produktów). Badacze podkreślają, że Gruzja, wcześniej uznawana za jedną z bogatszych republik, stała się w ostatnich latach GSRR biedna, co wpływało na coraz większą krytykę działań władz w kraju i zwiększało gotowość akceptacji projektów zmian politycznych przez społeczeństwo. Przekładało się to także na radykalizację haseł opozycji i zaostrzenie metod walki politycznej¹⁷.

Nowym zjawiskiem w Gruzji w okresie *periestrojki* było wywołane gorbaczowowską *glasnością* ogromne zaktywizowanie wielu środowisk społecznych. Najszybciej przemiany te objęły inteligencję skupioną wokół wiodącej wyższej uczelni – Uniwersytetu Państwowego w Tbilisi. Po rozpoczęciu roku akademickiego w 1988 r. doszło tam w listopadzie do protestów, w czasie których zgłoszono wiele postulatów dotyczących spraw ekologii, zmiany stosunku władz do religii i ochrony zabytków kultury narodowej. Prawdziwą przyczyną protestów była próba wprowadzenia przez władze poprawek do konstytucji, które odebrano jako ograniczenie suwerenności republiki. Po protestach Rada Najwyższa odrzuciła te poprawki. Zorganizowane przez opozycję głódówki i demonstracje zgromadziły do 200 tys. osób. Działo się to na fali odrodzenia narodowego rozpoczętego rok wcześniej, gdy Ilia Czawczawadze, jako Ilia Prawy został uznany za świętego w Gruzjińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. Utworzone w 1987 r. Towarzystwo im. Ilii Czawczawadze było pierwszą organizacją opozycyjną, którą gruzjińscy badacze określają niekiedy mianem „czwartej grupy”, nawiązując do

¹⁶ A. Furier, *Gruzja niepodległa – od monarchii do republiki*, Toruń 2020, s. 199–200. Zwiad Gamsachurdia napisał po objęciu władzy autobiografię, w której szczegółowo przedstawił metody inwigilacji i naciski, jakim był poddawany (podał nawet numery rejestracyjne aut, które go śledziły).

¹⁷ S.W. Siergiejewna, *Wlijanije wnutriennych processow na formirowanije wniesniepoliticheskogo kursa Gruzii w 1990 gg.*, „Obszczestwo. Filosofija, Istorija, Kultura” (2016), nr 6, s. 70–73.

nazwy najważniejszych sił politycznych, które istniały wcześniej w Gruzji i doprowadziły do powstania I Republiki¹⁸.

Hasła, z jakimi potestowali początkowo Gruzini, odnosiły się do obrony szeroko pojmowanej kultury narodowej. Była to kontynuacja podjętej dekadę wcześniej walki o prawa języka gruzińskiego, tylko teraz upominano się o ochronę zabytków sakralnych niszczonech od lat dwudziestych XX w. Na manifestacjach pojawiły się wtedy po raz pierwszy symbole religijne – chorągwie z wizerunkiem patrona Gruzji – św. Jerzego i krzyże św. Nino, stylizowane na relikwie przechowywane w katedrze Sioni. Największe oburzenie społeczne wywoływała sprawa położonego w pobliżu poligonu wojskowego koło miejscowości Garedzi klasztoru Dawitgaredza – miejsca niezwykle ważnego dla historii średniowiecznej Gruzji i początków chrześcijaństwa w tym kraju. Władze, realizujące od siedmiu dekad politykę antyreligijną, uznały to za atak na pryncypia ustrojowe i wysłały przeciw demonstrantom wojsko. Pojawienie się symboli religijnych na manifestacjach było nowym elementem rzeczywistości społecznej i politycznej w GSRR¹⁹.

Widząc determinację manifestantów, władze wycofały oddziały desantowe spod gmachu rektoratu uniwersytetu mieszczącego się w centrum stolicy przy al. Ilji Czawczawadze. Zamiast nich do Tbilisi wysłano w roli mediatora ówczesnego ministra spraw zagranicznych ZSRR – Eduarda Szewardnadzego. Po długich debatach przekonał on rodaków do zakończenia protestu, ale poza obietnicami w rzeczywistości niczego nie zmieniono. Dlatego było to tylko doraźne załagodzenie konfliktu, który miał ogromny i nieprzewidziany przez władze wpływ na społeczeństwo. Dzięki relacjom w republikańskiej telewizji, zawierającym szczere i ostre w formie wypowiedzi uczestników rozmów, problem poruszył opinię społeczną w całej republice, przez co przyczynił się do upowszechniania nastrojów opozycyjnych. Wydarzenie stanowiło wyłom w dotychczasowej polityce informacyjnej realizowanej pod pełną kontrolą władz. Relacjonowanie debat z uniwersytetu miało, w ich zamierzeniu, dowieść otwartości i gotowości komunistów do pryncypialnego rozwiązywania problemów. W rzeczywistości pozwoliło dotrzeć do wszystkich Gruzinów z informacją o wydarzeniach w stolicy i utwierdzało ich w przekonaniu, że dokonujące się przemiany polityczne mają charakter trwały²⁰.

Istotna zmiana nastrojów społecznych ujawniła się z ogromną siłą na początku 1989 r., gdy kolejne protesty i demonstracje w stolicy zaczęły oddziaływać na inne

¹⁸ L. Tarkniszwili, *op. cit.*, s. 6 i n. Towarzystwo decydowało wówczas o biegu spraw politycznych w kraju, ale nie było organizacją masową (liczyło ok. 2 tys. członków). Zarejestrowane zostało dopiero w 1992 r. Czołowi działacze: Tamar Czcheidze, Niko Czawczawadze, Kachaber Kachadze. Badacz omówił jego podział i stwierdził, że frakcją pod nazwą Towarzystwo Ilji Prawego kierowali Gamsachurdia i Kostawa.

¹⁹ Autor był świadkiem i uczestnikiem protestów w Tbilisi. Brał także udział w jednej z pierwszych wypraw studentów uniwersytetu tbiliskiego do Garedzi, których cel stanowiło odbudowanie klasztoru. O protestach w tym okresie zob. *ibidem*, s. 5–6.

²⁰ A. Furier, *Droga Gruzji...*, s. 144–145.

gruzińskie miasta. Pretekst do rozpoczęcia tych manifestacji stanowiły wydarzenia w Abchazji, gdzie w marcu 1989 r. ludność abchaska wystąpiła z hasłami zakończenia gruzinizacji kraju i przywrócenia Abchaskiej Autonomicznej Republice Radzieckiej statusu republiki związkowej. Było to niezwykle trudne, bo w wyniku realizowanej przez władze GSRR polityki przesiedlania do Abchazji Gruzinów ludność abchaska stała się mniejszością w swojej republice autonomicznej. Brak zgody Gruzinów na postulaty abchaskie rozpoczął okres jakościowej zmiany charakteru protestów tbiliskich – odtąd odbywały się nie tylko pod hasłem wolności dla Gruzji, ale także sprzeciwu wobec postulatów wolnościowych płynących z autonomii. Gruzjiński brak zgody na postulaty niegruzińskich obywateli republiki doprowadził do konfliktu władz centralnych z autonomiami i uniemożliwił porozumienie ze światem zachodnim, który oskarżył Gruzinów o nacjonalizm²¹.

Uczestnicy demonstracji w Tbilisi krytykowali bierność władz w sprawie abchaskiej i żądali podjęcia radykalnych działań stabilizujących sytuację. Występowano przede wszystkim w obronie mieszkających tam Gruzinów i żądano likwidacji jednostek autonomicznych. Wraz ze wzrostem napięcia dodawano nowe, coraz bardziej radykalne hasła polityczne. Miejscem zgromadzeń stał się plac przed gmachem parlamentu, jak Gruzini nazywali Radę Najwyższą. Określany w dokumentach mianem siedziby rządu (ros. *Dom Prawitielstwa*), budynek mieścił się przy al. Szoty Rustawelego w centrum Tbilisi. Wskazywano w ten sposób adresata żądań. Skala protestów zaskoczyła władze, które nie były przyzwyczajone do takich form aktywności społecznej. Wcześniej manifestanci na ulicach pojawiali się w czasie corocznych pochodów pierwszomajowych, które stanowiły okazję do prezentowania siły i dokonania państwa. Te protesty nastąpiły tuż przed kolejnym świętem pierwszomajowym. Komuniści nie potrafili pokojowo spacyfikować protestów w Tbilisi, a ich odpowiedzią były użycie siły i stłumienie siłą demonstracji w nocy z 8 na 9 kwietnia 1989 r.²²

Przemoc wobec demonstrantów w Tbilisi wstrząsnęła Gruzją i pozostałymi republikami ZSRR. Powołana na szczeblu związkowym specjalna komisja pod przewodnictwem Anatolija Sobczaka przeprowadziła śledztwo, które potwierdziło wszystkie zarzuty postawione interweniującym brutalnymi metodami oddziałom wojskowym. Okazało się, że władze republikańskie próbowały bez powodzenia powstrzymać użycie siły, ale nadzorujący akcję na miejscu wiceminister obrony ZSRR i członkowie KC KPZR zdecydowali o użyciu siły. Według najnowszych

²¹ Obszerniej na ten temat zob. *idem, Gruzja niepodległa...*, s. 232–238.

²² Informację o wydarzeniach w Tbilisi dla władz centralnych przekazał ówczesny pierwszy sekretarz KC KPG, Dżumber Patiaszwili szyfrowanym telegramem. Por. *Wchodjaszczaja tieligamma nr 220/sz, odebrana o 10.25 9 kwietnia 1989 r., w: 9 Aprili...*, s. 10–11 (w tłumaczeniu na gruziński). Telegram informował o 15 tys. ekstremistów, którzy skandowali w centrum Tbilisi antypaństwowe hasła. Zgromadzeniem mieli kierować liderzy tzw. ruchu narodowo-wyzwoleńczego, a wskutek akcji sił porządkowych zginęło 16 osób (w tym 13 młodych kobiet i 3 mężczyzn), a 100 odniosło rany. Jak dzisiaj wiemy, były to dane zaniżone.

gruzińskich badań było 21 ofiar śmiertelnych. Kilka razy większa okazała się liczba rannych i zatrutych gazem bojowym użytym przez wojsko radzieckie²³.

Gruzińską opinię publiczną najbardziej zbulwersowało to, że większość ofiar 9 kwietnia stanowiły kobiety (16 osób) – najmłodsza miała 16, a najstarsza – 70 lat. Ofiary zginęły od zastosowanego gazu bojowego K-15 i ciosów łopatek saperskich. Ten element wyposażenia wojskowego stał się symbolem tragicznych wydarzeń. Wywołało to ogromne emocje i nasiliło protesty społeczne, które przyspieszyły proces dezintegracji systemu politycznego istniejącego w Gruzji. Ważną rolę w tym demontażu systemu komunistycznego od wiosny 1989 r. odegrały środki masowej informacji, które relacjonowały manifestacje organizowane po 9 kwietnia i pogrzeby ofiar. Dzięki temu z dnia na dzień komuniści tracili kontrolę nad sytuacją w kraju. W czasie manifestacji pojawiały się w Tbilisi flagi innych republik, co oznaczało poparcie z ich strony dla Gruzinów i zapowiadało budowanie frontu sprzeciwu wobec władz ZSRR o zasięgu ponadregionalnym²⁴.

Utracie kontroli nad Gruzją władze związkowe próbowały zaradzić, wysyłając ponownie do Tbilisi Szewardnadzego, z którym nikt po stronie opozycyjnej nie chciał rozmawiać. Dlatego ograniczył on swoją wizytę do spotkań z przedstawicielami władz Gruzji i wymiany kadr na najwyższych szczeblach aparatu partyjnego i państwowego – odwołany został szef partii komunistycznej Dżumber Patiaszwili, premier i dowodzący wojskami na Kaukazie gen. Igor Rodionow. Patiaszwili na bieżąco informował władze partyjne w Moskwie o rozwoju sytuacji, co dawało szansę rozwiązania konfliktu bez użycia siły. Potwierdzają to dokumenty z dni poprzedzających tragedię²⁵. Te działania tylko chwilowo uspokoiły sytuację, ale nie umożliwiły władzom odzyskania utraconego zaufania obywateli. Spadek znaczenia komunistów sprzyjał działaniom integrującym siły opozycyjne, które utworzyły Komitet Ocalenia Narodowego. Jego podstawowym celem było wyprowadzenie Gruzji z ZSRR²⁶.

Zmiany w systemie politycznym GSRR przed wyborami

W atmosferze narastającego kryzysu w ZSRR postępowała aktywizacja wszystkich środowisk politycznych w Gruzji. Dotyczyło to także rządzących komunistów, którzy posiadali władzę i nie zamierzali jej oddać. Oni pozostawali wierni

²³ Liczba wszystkich poszkodowanych nie została dokładnie określona, bo część lekko rannych ukrywała swój udział w demonstracji, obawiając się represji. Por. *9 Aprili...*, s. 204–205. Przedstawiono tam fotografie 21 ofiar.

²⁴ G. Mczeslidze, *op. cit.*, s. 169–175.

²⁵ Depesze Dżumbera Patiaszwili do władz partyjnych w Moskwie z dni 7 i 8 kwietnia 1989 r., w: *9 Aprili...*, s. 7–9.

²⁶ Znaczenie wydarzeń z 9 kwietnia 1989 r. dla powstania II Republiki podkreślają nie tylko gruzińscy badacze, ale także literaci i autorzy tekstów publicystycznych, którzy piszą wprost, że wtedy narodziła się „nowa Gruzja”. Por. G. Odiszrija, *Gruzja*, w: *Istoria Nadziej od pierwszego lica*, red. A. Kurkow, London 2008, s. 26–39.

wypracowanym w poprzednich dekadach zasadom ideowym opartym na likwidacji nierówności społecznych, braku własności prywatnej środków produkcji, dominacji klasy robotniczej i internacjonalizmie. Po drugiej stronie sceny politycznej były powstające opozycyjne partie i organizacje społeczne, które dopiero tworzyły swoje programy. Odwoływały się one do wartości narodowych i tradycyjnych, przeciwstawianych tym promowanym przez władze. Okazję do uzupełniania ich programów stwarzały kolejne wydarzenia, które wymuszały zajęcie stanowiska wobec pojawiających się nowych problemów²⁷.

W większości uroczystości i ważnych wydarzeń publicznych nadal uczestniczyli przedstawiciele najwyższych władz GSRR, na czele których stał nowy sekretarz KC KPG – Giwi Gumbaridze. Przywódcy komunistyczni kształtowali w ten sposób opinię publiczną i walczyli o zachowanie wpływu na rozwój sytuacji. Zdawali sobie sprawę z tego, że opozycja dąży do zmiany istniejącego systemu politycznego, opartego na modelu monopartyjnym. Próbowali się temu przeciwstawić, a gdyby to się nie udało, zminimalizować możliwości działania opozycji.

Budowanie nowego systemu partyjnego w Gruzji było niezwykle utrudnione nie tylko z powodu istniejących ograniczeń formalnych. W 1989 r. uwidaczniała się niechęć gruzjińskich działaczy opozycyjnych tworzących nowe organizacje do używania w ich nazwach słowa „partia”. Dlatego po stronie opozycyjnej powstawały wtedy najczęściej organizacje społeczne, które realizowały zadania partii politycznych. Wynikało to z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, określenie to kojarzyło się z partią komunistyczną, co budziło opór i niechęć. Po drugie, przyjęcie w nazwie słowa „partia” stawiało daną strukturę w otwartej opozycji do partii komunistycznej, co po latach jej rządów obfitujących w akty terroru niepokoiło członków powstających organizacji. Dlatego gruzjińską scenę polityczną od drugiej połowy 1989 r. zdominowały stowarzyszenia, związki, komitety i fundacje. Najważniejsze znaczenie miało Ogólnogruzjińskie Towarzystwo im. Szoty Rustawelego, które stworzyli działacze istniejącego wcześniej stowarzyszenia społeczno-kulturalnego. Taką drogę przeszło także kilka innych organizacji. Po tragicznej śmierci w październiku 1989 r. Kostawy liderem opozycji został Gamsachurdia, który nadal był związany ze Związkiem Helsińskim i ruchem obrony praw człowieka²⁸.

Gruzjińska opozycja polityczna podzieliła się wewnętrznie, bo tworzyli ją zwolennicy różnych ideologii – od monarchistów do działaczy narodowych różnych opcji. Połączyło ją w 1989 r. przekonanie o konieczności przywrócenia niepodległości

²⁷ Przywracanie pamięci o narodowej odrębności było elementem korzystnym dla opozycji do momentu, gdy nie skonfliktowało jej z opierającymi się na podobnych wartościach mieszkańcami jednostek autonomicznych. Eksploatowanie tego elementu w kampaniach wyborczych dowodziło braku umiejętności politycznych gruzjińskich polityków, bo postawiło ich później w sytuacji bez wyjścia. Por. J. Aves, *The Rise and Fall...*, s. 155–157.

²⁸ R.G. Suny, *op. cit.*, s. 325–327. Badacz zwrócił uwagę na znaczenie haseł narodowych w gruzjińskich przemianach politycznych na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Porównał też Gamsachurdę do Makbeta.

państwa gruzińskiego. Różnice między partiami i organizacjami opozycyjnymi zdobywającymi coraz więcej zwolenników dotyczyły celów politycznych i metod działania. Ich konsekwencją był odmienny stosunek do problemów dominujących w debacie publicznej – oceny wydarzeń z historii najnowszej i sposobu ułożenia relacji z Rosją. Najbardziej radykalni opozycjoniści dążyli do całkowitego ich zerwania. Umiarkowane centrum proponowało porozumienie wszystkich sił uwzględniających w swoich programach gruziński interes narodowy.

Kluczowe znaczenie w toczących się dyskusjach zajmowała przyszłość ZSRR. Komuniści rozumieli nastroje społeczne i dlatego starali się nawiązać do tzw. komunizmu narodowego z pierwszego okresu władzy radzieckiej w Gruzji. Wykonywali różne gesty sugerujące ich przywiązanie do kultury narodowej i niezależność od moskiewskiego ośrodka politycznego. Proponowali umiarkowane zmiany w sprawie reformowania państwa i nowych zasad relacji z Rosją. W tej najważniejszej kwestii ograniczali się do zachowania istniejącego związku zgodnie z przygotowywaną w Moskwie nową umową związkową²⁹.

Dla realizacji haseł politycznych skandowanych na manifestacjach w Gruzji istotna była zmiana obowiązujących aktów prawnych, a decyzję w tej sprawie mogła podjąć Rada Najwyższa GSRR. W systemie politycznym tej republiki radzieckiej był to najwyższy organ władzy państwowej, chociaż jego kompetencje ograniczały normy prawne związane z funkcjonowaniem w ramach ZSRR. Posiadała ona jednak możliwości zmieniania i uchwalania aktów prawnych określających status prawny instytucji funkcjonujących w republice. Dlatego opozycja polityczna podjęła walkę o opanowanie Rady Najwyższej, wywierając, szczególnie po 9 kwietnia 1989 r., presję na jej członków. Doprowadziło to do przejścia kilku deputowanych na jej stronę. Opinia publiczna niecierpliwie czekała na decyzje, które winny zostać podjęte podczas sesji Rady Najwyższej, rozpoczętej 14 listopada 1989 r. Odpowiadając na zgłaszane postulaty, ten złożony z przedstawicieli dawnej elity politycznej organ władzy powziął natychmiast kilka istotnych postanowień dotyczących ustroju państwa. Były one wypowiedzeniem posłuszeństwa władzom w Moskwie, przez co rozpoczynały zabiegi o odzyskanie niezależności politycznej. Niezwykle istotne znaczenie miały zmiany dokonane przez Radę Najwyższą GSRR w systemie wyborczym. Jednak oczekiwania były znacznie większe niż propozycje władz. Pierwsza wersja nowej ordynacji wyborczej zmniejszyła liczbę deputowanych z 450 do 300 i poszerzyła liczbę instytucji uprawnionych do wysuwania kandydatów. Zrezygnowano z zebrań przedwyborczych, które wcześniej władze wykorzystywały do pozbycia się niechcianych przez siebie kandydatów. Obdarzono tym prawem kolektywy pracownicze, co skutkowało pojawieniem się na listach dużej

²⁹ Nowa umowa związkowa miała być środkiem do modernizacji państwa, a Gorbaczow po naraździe partii komunistycznych w Moskwie w 1987 r. aspirował do kierowania międzynarodowym ruchem lewicowym. Por. M. Heller, *Siódmy sekretarz. Blask i nędza Michaiła Gorbaczowa*, Lublin 1993.

liczby kandydatów z grona osób funkcyjnych, związanych z władzą (np. dyrektorzy przedsiębiorstw). Ustawa znosiła więc tylko pozornie monopol komunistów, bo w praktyce doprowadziła do zgłoszenia ogromnej liczby kandydatów akceptowanych przez komunistów – 80% kandydatów było członkami KPG. Groziło to utrzymaniem kontroli nad Radą przez komunistów³⁰.

Po fali protestów zorganizowanych przez opozycję, 20 marca 1990 r. na nadzwyczajnej sesji Rady Najwyższej GSSR wprowadzono kolejne zmiany w ordynacji wyborczej, których sens sprowadzał się do wyrównania szans uczestników wyborów przez poszerzenie listy podmiotów uprawnionych do zgłaszania kandydatów. Zniesiono system monopartyjny, co potwierdziły 31 marca decyzje XVIII Plenum KC KPG, akceptując przyjęte przez Radę Najwyższą rozwiązania. Zakończyło to monopol komunistów w tej dziedzinie i podniosło znaczenie kolejnych wyborów do Rady Najwyższej, umożliwiając udział w nich, obok komunistów i ich kandydatów, także innym partiom i ugrupowaniom. Szansę ubiegania się o mandaty deputowanych otrzymały osoby spoza tzw. klucza partyjnego. Do sierpnia trwały intensywne prace nad nową ustawą wyborczą. Powstały trzy projekty, z których wybrano drugi i na sesji Rady 17–18 sierpnia 1990 r. uchwalono nową ustawę wyborczą. Określiła ona, że wybory odbędą się w systemie mieszanym przedstawicielskim (ros. *mażoritarnaja sistiem*a), gdzie połowa z 250 deputowanych zostanie wybrana w okręgach jednomandatowych, a połowa z list partyjnych³¹.

Ważnym elementem kampanii wyborczej była sprawa rozliczeń historycznych. Już na sesji Rady Najwyższej GSSR w listopadzie 1989 r. podjęto próbę oceny dorobku Demokratycznej Republiki Gruzji z lat 1918–1921 (w literaturze także jako Gruzjińska Republika Demokratyczna). Punktem spornym była umowa z 7 maja 1920 r., zawarta przez władze I Republiki z Rosją Radziecką, której postanowienia zostały złamane przez agresję bolszewicką w 1921 r. Powołano specjalną komisję, która opierając się na pracach gruzjińskich naukowców, określiła w raporcie wkroczenie wojsk bolszewickich do Gruzji jako akt agresji, a jej późniejszą okupację jako aneksję sprzeczną z normami prawa międzynarodowego. Zwrócono się do gruzjińskich naukowców o przedstawienie prawdziwej historii I Republiki. Odpowiedzią były ogłoszone drukiem publikacje naukowców z uniwersytetu tbiliskiego, zawierające teksty najważniejszych dokumentów z tego okresu, wcześniej niedostępnych. Ostro oceniono w nich okres 1921–1924 – jako czas ludobójstwa dokonanego na narodzie gruzjińskim. Wywołało to duże poruszenie w gruzjińskiej nauce i społeczeństwie, wpływając na wzrost nastrojów antykomunistycznych³².

³⁰ R.G. Gaczecziladze, *op. cit.*, s. 53. Kandydaci zostali wtedy zgłoszeni przez Ludowy Front Gruzji i niektóre organizacje opozycyjne, jak Towarzystwo im. Szoty Rustawelego.

³¹ Tekst tej ważnej ustawy został opublikowany przez wydawnictwo KC KPG. Por. *Zakon Gruzjińskiej Socjalistycznej Republiki o wyborach Wierchownoego Sowietu Gruzji*, Tbilisi 1990.

³² Tytuły wielu gruzjińskich publikacji naukowych z tego okresu miały formę deklaracji politycznej. W zbiorze dokumentów dotyczących wydarzeń z 1921 r., opublikowanych przez historyka z Uniwersytetu Państwowego w Tbilisi, zebrano dokumenty – od aktu o protektoracie z 1783 r.

Kampania w roku wyborczym

Nastroje społeczne w Gruzji radykalizowały się w drugiej połowie 1989 r. Na opinię publiczną coraz silniej oddziaływały wystąpienia liderów opozycji na wiecach. Obok dominujących dotychczas haseł w języku gruzińskim zwiększyła się liczba haseł w językach angielskim i rosyjskim, co było spowodowane chęcią przekazania postulatów radzieckiej i światowej opinii publicznej. Nadal dominowały wezwania: „Rosja do domu”, „Wolność dla Gruzji”, „Zlikwidować autonomię”. Opozycja skupiła jednak swoją uwagę na możliwościach, jakie stwarzały wybory do kończącej kadencję w marcu 1990 r. Rady Najwyższej GSRR. Wystąpienia przedstawicieli władz i opozycji sprawiały wrażenie swoistej licytacji między siłami starego i nowego porządku. Politycy aspirujący do objęcia władzy byli jednak znacznie bardziej aktywni i proponowali bardziej radykalne rozwiązania. Ograniczeni przez kunktatorską politykę związkowego centrum komunści nie potrafili im dorównać. A presja społeczna była tak silna, że 9 marca 1990 r. Rada Najwyższa GSRR wypowiedziała umowę związkową z grudnia 1922 r. o utworzeniu ZSRR, określając w ten sposób kierunek dalszych działań. Entuzjazm społeczeństwa towarzyszący tej decyzji skłonił gruzińskich komunistów do większej aktywności³³.

Kierowana przez Gumbaridzego KPG prowadziła konsekwentnie politykę, której celem było utrzymanie władzy i związku Gruzji z Rosją. Wykonywała szereg gestów wobec społeczeństwa, starając się je przekonać, że jest partią potrafiącą naprawić sytuację gospodarczą i polityczną. Gruzinom doskwierały bowiem nie tylko sprawy polityczne, ale też skutki kryzysu gospodarczego przekładające się na coraz większe problemy z zaopatrzeniem w artykuły pierwszej potrzeby. Nie mogły tego zmienić takie gesty, jak osobisty udział pierwszego sekretarza partii komunistycznej w uroczystościach pogrzebowych ofiar manifestacji prowadzonych przez duchownych. Gumbaridze zabierał tam nawet głos, co było czymś niezwykle dla obywateli, przekonując o zaangażowaniu komunistów w przemiany polityczne i starając się pozyskać sympatię społeczeństwa. Władze komunistyczne podejmowały także decyzje w sprawach najbardziej bulwersujących opinię publiczną, jak np. badań historycznych. Podlegające KGB archiwa nie wydałyby inaczej zgody na dostęp do archiwaliów z okresu I Republiki, które zostały opublikowane przez gruzińskich badaczy³⁴.

Przygotowania do wyborów w 1990 r. ograniczały liczne utrudnienia w działalności ugrupowań opozycyjnych. W związku z tym, że w okresie rządów komunistycznych wybory miały charakter rytualny i pokazowy, obywatele utracili do nich

---

do 1990 r. Por. *Okupacya i fakticzeskaja anieksija Gruzii. O politiceskoj prawowoj ocenkie naruzienija dogowora miezdu Gruzijej i Sowietsoj Rossijej ot 7 maja 1920 goda. Dokumenty i matieriały*, oprac. A. Menteszaszwili, Tbilisi 1990; A. Surguladze, P. Surguladze, *Sakarthwelos istoria*, Tbilisi 1992, s. 311, od s. 321 dokumenty – od aktu o rosyjskim protektoracie z 1783 r. do 1990 r.

³³ O działaniach Gumbaridzego w tym okresie zob. D. Slider, *The Politics of Georgia's Independence...*, s. 67–68.

³⁴ J. Aves, *Paths to National Independence...*, s. 33.

zaufanie. Dlatego siły opozycyjne musiały ich przekonać, że udział w zbliżających się wyborach ma sens. Dodatkowymi czynnikami utrudniającymi przeprowadzenie działań koniecznych w kampanii wyborczej, obejmującej prezentację programów i kandydatów, były: krótki czas przygotowań, rozbieżności wewnętrzne sił opozycyjnych, brak wspólnego programu i struktur terenowych. Wszystko to sprzyjało sprawującym władzę komunistom, którzy mieli sprawny aparat i doświadczenie pozwalające przez cały czas prowadzić intensywne działania propagandowe. Podkreślali oni zagrożenia, na jakie naraża kraj nieodpowiedzialna polityka sił opozycyjnych, prowadząca do radykalnych rozstrzygnięć i zerwania relacji z Rosją bez porozumienia z jej władzami. W kraju ciężko doświadczonym licznymi nadużyciami przez prawie dwa wieki rosyjskich rządów taka narracja spotkała się ze zrozumieniem społeczeństwa³⁵.

Mimo wewnętrznych podziałów siły opozycyjne wykazały się nadzwyczajną sprawnością organizacyjną i w marcu 1990 r. zwołały konferencję, na której utworzono Forum Narodowe z Nodarem Natadzem na czele. Miało ono stanowić platformę porozumiewania się i aktywności opozycji. Podziały o charakterze ideowym i ambicje poszczególnych działaczy uniemożliwiły zrealizowanie zadań postawionych przed Forum, co doprowadziło do jego podziału. Było to zjawisko charakteryzujące nową scenę polityczną Gruzji, na której ciągle powstawały ugrupowania polityczne, łączące się i zrywające kolejne sojusze. W efekcie kilka lat później postawiły ich one po różnych stronach barykady, skąd oskarżali się o bolszewickie metody działania³⁶.

Sytuację na gruzjińskiej scenie politycznej komplikowało rozbieżności opozycji, której część o radykalnej orientacji, działająca w ramach Forum Narodowego, utworzyła w maju 1990 r. Narodowy Zjazd Gruzji i zapowiedziała przeprowadzenie wyborów do Kongresu Narodowego. Pracami Kongresu kierowali Czanturia i Cereteli, posiadający spore zdolności organizacyjne i zaplecze polityczne. Dlatego z powodzeniem utwierdzali oni w świadomości społecznej prawną argumentację potwierdzającą nielegalność aneksji Gruzji przez Rosję w 1921 r. Ta część ugrupowań opozycyjnych odrzucała możliwość współpracy z instytucjami GSRR (w tym z Radą Najwyższą) i ogłaszając bojkot wyborów, zaproponowała powołanie nowych organów władzy, które kontynuowałyby tradycje parlamentarne I Republiki. Bez większego powodzenia nawoływano do przywrócenia konstytucji uchwalonej w lutym 1921 r. i zaproszenia do udziału w odbudowywaniu niepodległości Gruzji działaczy emigracyjnych³⁷.

³⁵ D. Rayfield, *op. cit.*, s. 381–386.

³⁶ Zarzuty stosowania bolszewickich metod stawiano w Gruzji wielu politykom, a w stosunku do Gamsachurdii przedstawił je wiele lat później Natadze, w wywiadzie udzielonym polskiemu dziennikarzowi. Por. W. Jagielski, *Dobre miejsce do umierania*, Kraków 2013, s. 62.

³⁷ Zwolennicy tej części opozycji zabiegali z powodzeniem o przywrócenie symboli państwowych z okresu I Republiki. I rzeczywiście flaga ta była w czasie protestów używana jako element przeciwstawiany fladze GSRR. Por. A. Surguladze, P. Surguladze, *op. cit.*, s. 318–320.

Odmienne postulaty zgłaszali opozycyjni zwolennicy opcji umiarkowanej, którzy także nie chcieli zachowania *status quo* i posługiwali się antyrosyjską retoryką. Deklarowali walkę o niepodległość kraju i zerwanie bliskiego związku Gruzji z Rosją, ale równocześnie chcieli szukać porozumienia z nią. Politycy ci powołali sojusz wyborczy, odwołujący się w nazwie do polskich doświadczeń z czerwca 1989 r., który nosił nazwę Okrągły Stół – Wolna Gruzja. Utworzyły go: Front Narodowy – Związek Radykalny, Towarzystwo im. Ilii Czawczawadze, Towarzystwo Meraba Kostawy, Związek Helsiński Gruzji, Związek Narodowo-Liberalny, Związek Tradycjonalistów. Łączyło je dążenie do budowania republiki demokratycznej opartej na liberalnych wzorcach zachodnich, sprzyjającej tworzeniu państwa prawa i gospodarki rynkowej. W propagandzie tych celów wykorzystywano nawet dokonania Czawczawadzego w tej dziedzinie sprzed stu lat³⁸.

Różnice dzielące Kongres Narodowy i Okrągły Stół – Wolną Gruzję nie wykluczały w 1990 r. podejmowania wspólnych działań. Po akcji protestów w całym kraju doprowadzono do przesunięcia na jesień terminu wyborów do Rady Najwyższej. Okolicznością sprzyjającą opozycji była fala masowych manifestacji w rocznicę wydarzeń kwietniowych sprzed roku. Godząc się na podjęcie takiej decyzji, komuniści kierowali się co najmniej trzema względami. Po pierwsze, uważali, że opierając się na emocjach związanych z rocznicą wydarzeń sprzed roku, opozycja może w marcu wygrać wybory. Po drugie, przesunięcie terminu wyborów pozwalało przywódcom KPG zachować pozory kierowania państwem. Po trzecie, byli ograniczeni w swoich działaniach rozwojem sytuacji w Moskwie, od niego uzależniając dalsze poczynania. Mimo wskazanych rachub obozu władzy osiągnięty kompromis w sprawie terminu stanowił poważny sukces polityczny sił opozycyjnych. Zmusiły one rządzących komunistów do ustępstwa w kluczowej sprawie, dającej czas na przeprowadzenie kampanii wyborczej i przekonanie obywateli do poparcia zmian politycznych w Gruzji.

Na początku lata 1990 r. sytuacja w Gruzji się uspokoiła, ale już w lipcu doszło do kolejnego przesilenia, do którego przyczyniły się walka o zmianę ustawy wyborczej i problemy związane z ograniczeniami, jakie napotykały nowe partie i organizacje społeczne w swojej działalności. Gruzja była formalnie nadal republiką radziecką, w której system prawny i przyzwyczajenia urzędników utrudniały funkcjonowanie struktur politycznych innych niż partia komunistyczna. Dlatego podejmując działania na prowincji, opozycjoniści spotykali się z dużym oporem i przeciwdziałaniem władz lokalnych. Opozycja zdawała sobie sprawę, że licząc

³⁸ W bloku wyborczym Okrągły Stół – Wolna Gruzja uczestniczyły organizacje społeczno-polityczne, które w literaturze przedmiotu spotykamy pod różnymi nazwami – zmieniały się one z czasem, jak np. Towarzystwo im. Ilii Czawczawadze, które po uznaniu jej patrona za świętego przez Kościół gruziński było określane z użyciem nadanego mu tam imienia – Towarzystwem Ilii Prawego. Nowe gruzińskie publikacje w ogóle pomijają nazwisko tego polityka i działacza społecznego, używając wyłącznie imienia świętego. Por. G. Giguaszwili, *Cminda Ilia Martlis zogierti ekonomikuri mosazrebis szesacheba*, „Czweni Sulierebis Balawari” 7 (Tbilisi 2015), s. 76–82.

się z przegraną w stolicy, komuniści chcą zapewnić sobie wygraną na prowincji i w ten sposób pragną zahamować proces przemian ustrojowych³⁹.

Działania partii komunistycznej początkowo ograniczały się do blokowania poczynań opozycji. Gdy jednak okazało się to mało skuteczne, gruzini komuniści zdecydowali się na daleko idące ustępstwa. Przełomowe znaczenie miało XVIII Plenum KC KPG, którego obrady obszernie zrelacjonowała partyjna gazeta „Komunisti”⁴⁰. Pod presją społeczną komuniści zdobyli się na kilka posunięć, które wielu Gruzinów uznało za próbę wybicia się na niezależność od KPZR. Podkreślały one gotowość polityków tej opcji do wyrwania się spod rosyjskiej kurateli, chociaż nie zmieniały realnych warunków funkcjonowania w ramach ZSRR. Symboliczne znaczenie miało podpisanie latem umowy z Litwą, dotyczącej przyszłego układu handlowego. Zbliżający się termin kolejnej rocznicy rewolucji bolszewickiej skłonił gruzjińskich komunistów do działania – chcieli uniknąć przypomnienia przez opozycję zarzutów o zdradę narodowych interesów. W atmosferze rosnącego napięcia w październiku KPG ogłosiła, że opuszcza KPZR. Równoczesna rezygnacja Gumbaridzego z zajmowanego stanowiska szefa partii i funkcji przewodniczącego Rady Najwyższej umożliwiła rozpisanie na 28 października 1990 r. wyborów do Rady Najwyższej Gruzji⁴¹.

Ordynacja wyborcza, po wielu zmianach, została przyjęta na sesji 17–18 sierpnia 1990 r. i pozwalała zgłaszać kandydatów niezależnych od władz, których rejestrowała Centralna Komisja Wyborcza (CKW). Ustawa podzieliła kraj na 125 okręgów wyborczych (wcześniej było 300), w których miało działać ok. 3 tys. komisji wyborczych. Do CKW zgłosiło się 38 partii, organizacji, ruchów społecznych i związków, jednak nie wszystkie spełniły wymogi formalne. Po odrzuceniu kilku wniosków i rozpatrzeniu protestów wyborczych część ugrupowań stworzyła sześć bloków wyborczych, a osiem partii zdecydowało się na samodzielny udział w wyborach. Z tej liczby ostatecznie do wyborów dopuszczono 11 bloków i partii, wśród których najsilniejsze były KPG i Okrągły Stół⁴².

W okresie poprzedzającym wybory w Gruzji aktywizacja społeczna osiągnęła niespotykany wcześniej poziom. Wszyscy uczestnicy wyborów, z komunistami włącznie, deklarowali odbudowę państwowości gruzjińskiej, reformy gospodarcze, których celami były wprowadzenie gospodarki rynkowej i budowanie państwa prawa. Nie wszyscy jednak tak samo rozumieli te hasła programowe. Aby dotrzeć

³⁹ R.G. Gaczecziladze, *op. cit.*, s. 3–6. Przedstawiono precyzyjnie kolejne zmiany stanowiska KPG w sprawie zmian ordynacji wyborczej, podkreślając ich uzależnienie od przemian dokonujących się w Moskwie. Władze ogłosiły trzy projekty nowej ordynacji 1 sierpnia 1990 r.

⁴⁰ Informacja o obradach tego posiedzenia władz partyjnych zob. *XVIII Plenum Centralnego Komitetu Komunistycznej Partii Gruzji*, „Komunisti” (31 III 1990), s. 1–2.

⁴¹ Organ prasowy KPG publikował informacje dotyczące działań CKW, prezentując to jako dokonanie komunistów. Por. *W Centralnej Izbieckiej Komisji*, „Komunisti” (25 X 1990), s. 1.

⁴² R.G. Gaczecziladze, *op. cit.*, s. 6–7. Omówił nową ustawę wyborczą i przebieg kampanii wyborczej. *Ibidem*, s. 4–7.

z nimi na gruzińską prowincję, działacze opozycyjni realizowali działania, które zostały zauważone przez mieszkańców tam obywateli. Ważne znaczenie miały manifestacje z okazji rocznicy masakry 9 kwietnia i wiece polityczne upamiętniające jej ofiary, odbywające się w 1990 r. w wielu gruzińskich miastach. W Kutaisi i Batumi zgromadziły wielotysięczne tłumy. Uczestniczyli w nich liderzy opozycyjni, przekonując uczestników do poparcia przemian politycznych. Ważne znaczenie miały nowe formy protestów, włączające także mniejsze ośrodki w walkę z komunistami – np. blokowano drogowe i kolejowe magistrale komunikacyjne. Nawet w niewielkich centrach powiatowych wznoszono pomniki ofiar wydarzeń 9 kwietnia 1989 r. i wmurowywano tablice pamiątkowe. W wielu miejscowościach Gruzji w czasie demonstracji obalano pomniki przywódców rewolucji bolszewickiej i działaczy komunistycznych⁴³.

Kampania wyborcza stworzyła okazję do określenia przez wszystkie siły polityczne w kraju stosunku do zachodzących w nim przemian politycznych. W atmosferze silnych emocji pogłębił się rozłam w gronie opozycji, której najbardziej radykalna część, skupiona w Kongresie Narodowym, odrzuciła możliwość udziału w wyborach, bo jego politycy uznali wybory za element legalizacji trwającej od 1921 r. okupacji kraju. Zapowiedziany przez te ugrupowania bojkot wyborów, niezależnie od argumentacji, osłabiał szanse na zwycięstwo opozycji. Inne stanowisko zajęli politycy skupieni w zorganizowanym przez Gamsachurdię bloku wyborczym Okrągły Stół – Wolna Gruzja, którzy dostrzegali w wyborach widoki na ewolucyjne zmienianie gruzińskich realiów politycznych. Podjęli się oni zadania przekonania do zmian większości Gruzinów.

Przebieg głosowania, jego wyniki, pierwsze decyzje

Głosowanie do Rady Najwyższej Gruzji 28 października 1989 r. zakończyło przedłużoną kampanię wyborczą – przebiegło bez incydentów. Moment był przełomowy nie tylko dlatego, że odbyły się w GSRR wolne i demokratyczne wybory. Obowiązywał 4% próg wyborczy dla partii politycznych, co miało zapobiec rozdrobnieniu mandatów. Nie wszyscy uczestnicy przekroczyli ten próg i dlatego konieczne było przeprowadzenie drugiej tury. Dodatkowo przebieg wyborów skomplikowało wybieranie kandydatów z list wyborczych i w okręgach jednomandatowych. Podkreślało to jednak zasadniczą zmianę w sposobie wyłaniania

⁴³ Wyjątek stanowiło Gori, w którym monumentalny pomnik Stalina przetrwał podobnie jak jego muzeum wszystkie polityczne przemiany. Wokół nich skupiła się organizacja polityczna „Stalin”, która wzięła udział w wyborach 1990 r. i zdobyła ok. 4% głosów. Z czasem okrzyki jej struktury, a Gori stało się centrum jednej z najsilniejszych gruzińskich partii politycznych – Partii Stalinowskiej, która w 1995 r. liczyła 60 tys. członków. Zdobyła ona w następnych latach duże poparcie, co ujawniły kolejne wybory parlamentarne i prezydenckie. Por. A. Furier, *Dlaczego Szewardnadze?*, „Eurazja” 3 (1996), nr 1, s. 109–114.

kandydatów, przekonując wyborców do demokratycznej formy wyborów. Podobnie jak w krajach o rozwiniętej demokracji zastosowano różne formy agitacji wyborczej – zorganizowano spotkania wyborcze, opublikowano programy, deklaracje, plakaty i manifesty⁴⁴.

W wyborach uczestniczyło 11 partii i koalicji wyborczych oraz 19 kandydatów niezależnych. Uprawnione do głosowania były 3 444 002 osoby, a udział wzięło 2 406 742 wyborców, czyli 70% uprawnionych. Frekwencja osiągała więc wysoki poziom, jeśli uwzględnimy negatywne doświadczenia wyborców z poprzednich dekad i ogłoszony przez opozycyjnych radykałów bojkot. Zgodnie z oczekiwaniami frekwencja była wyższa w dużych miastach (Kutaisi – 74%, Tbilisi – 72%, Batumi – 64%, Rustawi – 63%, Suchumi – 51%) niż na wsi. Przy czym więcej wyborców zagłosowało w południowej i zachodniej Gruzji, a mniej w jej północnej części. Zbojkotowała wybory część ludności obszarów autonomicznych w Abchazji i Osetii Południowej. Wysoka frekwencja oznaczała, że większość społeczeństwa zaufała ugrupowaniom startującym w wyborach, co podniosło ich znaczenie i dało silny mandat nowym deputowanym⁴⁵.

Najistotniejsze znaczenie miało starcie rządzących komunistów i opozycyjnego bloku Okrągły Stół – Wolna Gruzja. Na to ugrupowanie opozycyjne zagłosowało 37,24% wyborców, co przełożyło się – zgodnie z obowiązującą ustawą wyborczą – na 53,95% głosów w systemie proporcjonalnym. Na KPG oddano 25,39% głosów, co przyniosło jej odpowiednio 29,57% głosów. Oznaczało to zdecydowaną wygraną sił opozycyjnych skupionych wokół Gamsachurdii, tym bardziej że po dodaniu głosów oddanych w okręgach jednomandatowych przewaga ta okazała się jeszcze większa i wyraziła się stosunkiem 63% głosów dla opozycji i niespełna 26% dla komunistów. Oznaczało to, że ugrupowania opozycyjne uzyskały 155 mandatów (81 w systemie proporcjonalnym) wobec 64 mandatów komunistów (44 w systemie proporcjonalnym). Dominujący po stronie opozycji Okrągły Stół mógł więc samodzielnie podejmować oczekiwane przez społeczeństwo decyzje. Po kilka mandatów w okręgach jednomandatowych zdobyły mniejsze ugrupowania; najwięcej Ludowy Front Gruzji – 12. Pięć mniejszych partii i bloków nie uzyskało żadnego mandatu, co negatywnie zweryfikowało ich aspiracje polityczne⁴⁶.

O wynikach wyborów poinformowały środki przekazu na całym świecie. Z kilkudniowym opóźnieniem dowiedzieliśmy się o nich w Polsce. Jednak pierwsze

⁴⁴ Rewaz Gaczeziladze analizując przebieg kampanii wyborczej, przytoczył wyniki badań Centrum Analiz Socjologicznych Gruzjińskiej Akademii Nauk, z których wynikało mniejsze poparcie dla komunistów w Tbilisi (18%) i innych miastach niż na wsi. Co ciekawe, tylko 54% członków tej partii zadeklarowało głosowanie na jej kandydatów. Dowodziło to jej głębokiego kryzysu wewnętrznego. Por. R.G. Gaczeziladze, *op. cit.*, s. 6 i n.

⁴⁵ Dokładną liczbę uczestników wyborów do Rady Najwyższej Gruzji z 28 października 1990 r. podali gruzińscy badacze. Por. A. Surguladze, P. Surguladze, *op. cit.*, s. 318; tabela z wynikami zob. R.G. Gaczeziladze, *op. cit.*, s. 57, 62 (druga tura).

⁴⁶ W. Materski, *op. cit.*, s. 274.

informacje były bardzo nieprecyzyjne. Opiniotwórcza „Rzeczpospolita” w sobotnio-niedzielnym numerze z 31 października – 1 listopada 1990 r. poinformowała, opierając się na doniesieniach agencji TASS, że komuniści przegrali z opozycyjnym Okrągłym Stołem tylko w 34 ze 125 okręgów wyborczych i konieczna będzie druga tura wyborów⁴⁷. Kilka dni później ta sama gazeta wydrukowała już pełniejszą informację, zatytułowaną *Tryumf opozycji demokratycznej w Gruzji*, podając, że Okrągły Stół zdobył 147 z 250 mandatów, a „komuniści będą musieli oddać władzę”⁴⁸.

Po przeprowadzeniu w 59 okręgach drugiej tury głosowania mandaty otrzymali wszyscy deputowani. Pierwsza sesja Rady Najwyższej Gruzji w nowym składzie została zwołana 14 listopada 1990 r. i miała charakter święta narodowego – relacjonowała ją gruzińska telewizja, a w obradach wziął udział katolikos-patriarcha Gruzjińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej Ilia II⁴⁹. Symbolicznie podkreślało to zmianę, jaka się dokonała. Jedną z pierwszych decyzji nowo wybranej Rady Najwyższej Gruzji była uchwała o zmianie nazwy państwa na Republikę Gruzjińską. Zmieniono też nazwę Rady Najwyższej na parlament i zrezygnowano z wyboru prezydium, powierzając kierowanie działaniami nowemu przewodniczącemu, którym został Gamsachurdia. Jego wystąpienie na tej sesji zawierało podsumowanie dokonań i wytyczało cele działań na przyszłość⁵⁰. Wybór Gamsachurdii był kolejną symboliczną zmianą, bo wcześniej funkcję tę sprawował szef partii komunistycznej – Gumbaridze. W stare ramy organizacyjne włożono nową treść, skupiając władzę w rękach lidera opozycji⁵¹.

Już na pierwszych posiedzeniach dokonano ważnych i oczekiwanych przez społeczeństwo zmian, z których najważniejszą było odwołanie przez Radę Najwyższą ostatniego rządu radzieckiej Gruzji. Misję utworzenia nowego rządu otrzymał stojący na czele Ogólnogruzjińskiego Towarzystwa im. Szoty Rustawelego – Tengiz Sigua. Rozpoczęto proces wprowadzania w życie reform we wszystkich dziedzinach życia państwa. Przywrócono flagę i godło I Republiki, zmieniono hymn i unieważniono na terenie Gruzji prawodawstwo radzieckie, z przepisami dotyczącymi poboru do wojska włącznie. Uchwała o okresie przejściowym określała zasady

⁴⁷ „Rzeczpospolita” (31 X – 1 XI 1990), nr 254, s. 7.

⁴⁸ „Rzeczpospolita” (5 XI 1990), nr 257, s. 7.

⁴⁹ Odnotowując znaczenie religii w toczących się przemianach, Slider zaopatrzył swój artykuł w fotografię modlącego się w cerkwi Gamsachurdii. D. Slider, *Politics...*, s. 70.

⁵⁰ Wystąpienie Gamsachurdii na inauguracji Rady Najwyższej 14 listopada 1990 r. Por. Z. Gamsachurdia, *Uzenaesi Sabczos Tawmdzdomare (1990–1991)*, Tbilisi 2013, s. 23–40.

⁵¹ W literaturze przedmiotu funkcjonują obie nazwy tego organu w tym okresie. Polski badacz dostrzegł tę dwoistość wynikającą z braku prawnego umocowania tej decyzji i dlatego użył określenia „republikański parlament – Rada Najwyższa Gruzjińskiej SRR”, odnotowując wymienne używanie obu nazw. W. Materski, *op. cit.*, s. 264. W artykule dotyczącym okresu po 1991 r. użyto dużej litery w nazwie tego organu władzy państwowej w Gruzji. Por. M. Żmigrodzki, J. Szukalski, *op. cit.*, s. 25–49. Poprawna nazwa wybranego w 1990 r. parlamentu to Rada Najwyższa Gruzji.

działań w czasie do uchwalenia nowej konstytucji państwa. Pragnąc zapewnić wprowadzanie zmian na całym terytorium Gruzji, nowy parlament powołał swoich przedstawicieli w terenie – prefektów. Zadbano o informowanie społeczeństwa o podejmowanych decyzjach. Publikowano na bieżąco w języku gruzińskim i rosyjskim uchwalane akty prawne. Analiza tych zbiorów aktów prawnych przekonuje o ogromnej pracy deputowanych, którzy nawet drobne sprawy próbowali regulować na poziomie parlamentu⁵².

Działania podjęte przez deputowanych wybranych do Rady Najwyższej Gruzji rozpoczęły w listopadzie 1990 r. okres przejściowy. Zaraz po przyjęciu decyzji w sprawach organizacyjnych, zmianie nazwy republiki, herbu, flagi i hymnu, w drugim dniu obrad, 15 listopada 1990 r., została powołana komisja, która miała opracować nową konstytucję. Przyjęte nowelizacje Konstytucji GSRR określiły nowe zasady własności bogactw naturalnych i środków produkcji. Zmieniły też system wyborczy i wprowadziły zasadę odrzucania przez Radę Najwyższą Gruzji ustaw związkowych uznanych za sprzeczne z gruzińskimi interesami⁵³.

Mimo wprowadzonych w Tbilisi zmian formalnie nadal istniała GSRR, której organy i instytucje działały na mocy radzieckich regulacji prawnych. Stanowiła ona część ZSRR i uznawany podmiot stosunków międzynarodowych. Uchwalane ustawy były często sprzeczne z obowiązującymi unormowaniami. Zawieszenie obrad zwołanego w grudniu 1990 r. zjazdu KPG dodatkowo skomplikowało sytuację, sygnalizując oczekiwanie na decyzje, które miały zapaść w Moskwie. Propozycja ogólnozwiązkowego referendum, zgłoszona w grudniu 1990 r. przez Gorbaczowa na IV Zjeździe Deputowanych Ludowych, została odrzucona przez Gruzinów. Żeby zmanifestować swoją niezależność i cele polityczne, zorganizowali oni 31 marca 1991 r. własne referendum, które poświadczyło wolę odzyskania niepodległości – 90% głosów za niepodległością. Wynik referendum stanowił potwierdzenie tez wywiadu, jakiego po wyborach parlamentarnych udzielił Gamsachurdia centralnemu moskiewskiemu dziennikowi „Izwestija”. Został on opublikowany pod znamienym tytułem *Naszym celem jest niepodległa Gruzja*⁵⁴.

⁵² Dokumenty Rady Najwyższej Gruzji ukazywały się w dwóch językach, jako: „Umaglesi Sabczos Uwyebebi” (po gruzińsku) i „Wiedmosti Wierchownoego Sowjeta Riespubliki Gruzija” (po rosyjsku). Drukowano w nich potem także decyzje prezydenta. Por. „Wiedmosti Wierchownoego Sowjeta Riespubliki Gruzija” (VI 1991), nr 6 (611). W tym numerze opublikowano ponad 350 aktów prawnych, co pokazuje intensywność prac tego organu.

⁵³ „Wiedmosti Wierchownoego Sowjeta Riespubliki Gruzija” (XI 1990), nr 11 (604); od dokumentu nr 292 z 14 listopada 1990 r., dotyczącego zmiany nazwy republiki (s. 107–108), kolejne wprowadziły okres przejściowy, a następne (od 294 do 296) nowy herb, flagę (z I Republiki) i hymn (podając nawet jego nuty). Dokument nr 305 rozpoczął zmianę obowiązującej konstytucji, wprowadzając nowe ustalenia dotyczące prokuratury, a kolejny, datowany także na 15 listopada 1990 r., powołał komisję, która miała opracować nową konstytucję.

⁵⁴ Z. Gamsachurdia, *Nasz cel – niezawisimaja Gruzija*, „Izwestija” (17 XI 1990).

Znaczenie wyborów do Rady Najwyższej Gruzji

Przeprowadzone 28 października 1990 r. wybory do Rady Najwyższej Gruzji wygrali kandydaci opozycyjni skupieni w bloku wyborczym Okrągły Stół – Wolna Gruzja, którego liderem był Gamsachurdia. Rozpoczęło to proces gruzińskiej transformacji ustrojowej, która pozbawiła komunistów władzy w państwie. Istotnymi elementami debaty publicznej w Gruzji stały się odtąd, nieobecne tam wcześniej, polityka historyczna i religia. Działania w pierwszym obszarze stanowiły uzasadnienie dla planów zmiany zasad relacji z Rosją. Z kolei odwołanie do religii pozwoliło nawiązać do ojczystej tradycji i kultury, które przeciwstawiono radzieckim wartościom w sferze ideologicznej. Działania te rozpoczęły w czasie wyborów rozliczenia historyczne i odrodzenie gruzińskiego Kościoła⁵⁵.

W czasie przedłużonej przez przełożenie terminu głosowania kampanii wyborczej dopracowane zostały programy sił opozycyjnych, co oznaczało polaryzację stanowisk tworzących je ugrupowań. Wewnętrzne podziały pogłębiła walka wyborcza. Po wyborach powstał Kongres Narodowy, który skupił część radykalnej opozycji, co utrwaliło podział na siły związane z obozem władzy skupionym wokół Gamsachurdii i opozycję pozaparlamentarną. Duże zagrożenie dla stabilizacji politycznej stanowiła słabość kadr politycznych, które kierowały się emocjami i doraźnymi potrzebami zamiast planowaniem długoterminowych działań⁵⁶.

Istotnym następstwem gruzińskich wyborów parlamentarnych była destabilizacja sytuacji wewnętrznej, spowodowana ostrą retoryką nacjonalistyczną przywódców opozycji w czasie kampanii. Złożone w niej obietnice utrzymania integralności terytorialnej państwa napotkały sprzeciw w jednostkach autonomicznych – abchaskiej, południowoosetyjskiej i adżarskiej. Były też trudne do zrealizowania po wyborach, bo Gruzja nie miała sił pozwalających je spełnić. Wybory ożywiły nadzieje na uzyskanie politycznej niezależności w autonomiach. Miesiąc przed wyborami, 20 września 1990 r., decyzję o utworzeniu niepodległej Południowoosetyjskiej Republiki Radzieckiej podjęła Rada Deputowanych Ludowych Południowej Osetii. Po ogłoszeniu wyników wyborów w Gruzji i podjęciu pierwszych decyzji przez Radę Najwyższą Gruzji, Osetycyzyści proklamowali 10 grudnia 1990 r. utworzenie Południowoosetyjskiej Republiki Demokratycznej. W odpowiedzi władze gruzińskie nie uznały tych działań i podjęły decyzję o likwidacji autonomii południowoosetyjskiej. Rozpoczęło to długotrwały konflikt gruzińsko-osetyjski, który doprowadził do wojny z Rosją w 2008 r.

Rada Najwyższa Gruzji zaczęła wypełniać zadania parlamentu, ale stała się także oparciem dla części sił opozycyjnych skupionych wokół Gamsachurdii. Podjęła

⁵⁵ J.B., *Gruzja odkrywa siebie*, „Rzeczpospolita” (2–3 XI 1990), nr 281, s. 7.

⁵⁶ Ogromnym problemem gruzińskiej sceny politycznej w tym okresie był brak liderów politycznych. Analizę naukową tego zagadnienia zob. B. Chedia, *The paradigm of post-Soviet political Leadership in Georgia*, „Central Asia and the Caucasus” 15 (2014), Issue 3, s. 135–144.

decyzję o nowelizacji konstytucji i wprowadzeniu nowej, jeszcze bardziej demokratycznej ordynacji wyborczej do Rady Najwyższej i lokalnych rad narodowych. Zapowiedzi dalszej demokratyzacji i decentralizacji władzy miały przekonać do przemian obywateli. Nowa ordynacja wyborcza gwarantowała demokratyczny przebieg kolejnych wyborów, bezpośrednich i powszechnych, w okręgach jednomandatowych. Czynne i bierne prawa wyborcze dano wszystkim mieszkańcom Gruzji i wprowadzono swobodę wysuwania kandydatów na deputowanych przez organizacje społeczne. Rozpoczęto porządkowanie spraw własnościowych, deklarując, że wszystkie bogactwa naturalne i środki produkcji na terenie republiki stanowią jej własność.

Uchwały przyjęte na pierwszych posiedzeniach Rady Najwyższej Gruzji w listopadzie 1990 r. potwierdziły zamiar odzyskania pełnej niezależności państwowej przez Gruzję. Gruzini nie mogli jeszcze prowadzić własnej polityki zagranicznej i dlatego wymiar zewnętrzny wyborów obejmował relacje z władzami ZSRR. W Tbilisi uznano, że Gruzja ma swobodę decydowania w sprawie ewentualnego wystąpienia z ZSRR i zawieszania aktów prawnych sprzecznych z gruzińskim interesem. Gruzini politycy uważnie obserwowali rozwój sytuacji w Rosji, rozumiejąc jej wpływ na gruzińskie zabiegi o odzyskanie niepodległości. Nie ulegało jednak wątpliwości, że zasadniczym celem przemian politycznych jest przywrócenie Gruzji statusu niepodległego państwa. Te nastroje społeczne potwierdziły kolejne decyzje Rady Najwyższej Gruzji, z deklaracją suwerenności państwowej i zmianą konstytucji Gruzji dokonaną 14 kwietnia 1991 r., która wprowadziła urząd prezydenta. Pierwsze wybory prezydenckie odbyły się 26 maja 1991 r., a wygrał je Zwiad Gamsachurdia.

Elections to the Supreme Council of the Georgian Soviet Socialist Republic in 1990 – the End of the Communist Power Monopoly

Abstract

The article presents an analysis of the first Georgian free parliamentary elections in 1990. The study spans a short but important period from the activation of Georgian opposition forces at the end of the 1980s to the end of 1990. The author indicates the link between the political changes in Georgia at that time and the development of the situation of the USSR. The analysis covers the political situation before the elections, their course and results, and the significance for Georgia regaining state sovereignty. The author puts forward a thesis about the key importance of the elections for the beginnings of the first period of the Georgian political transformation, which led to the regaining of independence. The period was characterised by introducing new political organisations and parties to the political scene, which ended the functioning of the communist one-party system in Georgia. This triggered out the process of shaping the new political system of the Georgian state after 1990.

Выборы в Верховный Совет Грузинской Советской Социалистической Республики в 1990 году – конец коммунистической монополии власти

Аннотация

В статье рассматриваются первые свободные парламентские выборы, которые были проведены в Грузии в 1990 году. Исследование охватило короткий, но важный период после активизации грузинских оппозиционных сил в конце 80-х годов XX века. Была отмечена связь между политическими преобразованиями в Грузии того времени и развитием событий в СССР. Анализ охватил политическую ситуацию перед выборами, их ход, результаты и восстановление государственного суверенитета Грузии. Автор выдвинул тезис о ключевой важности этого события для начала первого периода грузинских политических преобразований, которые привели к восстановлению независимости. Она характеризовалась появлением на политической арене новых политических организаций и партий, что положило конец функционированию коммунистической монопартийной системы в Грузии. Это положило начало процессу формирования новой политической системы грузинского государства после 1990 года.

Bibliografia

Źródła drukowane

- 9 *Aprili*, oprac. O. Tuszuraszwili, Tbilisi 2017.
- Gamsachurdia Z., *Nasz cel – niezawisimaja Gruzija*, „Izwestija” (17 XI 1990).
- Gamsachurdia Z., *Uzenaesi Sabczos Tawmdždomare (1990–1991)*, Tbilisi 2013.
- Okupacya i faticzeskaja aneksija Gruzii. O političeskoj prawowoj ocenkie naruszenija dogowora mieždu Gruzijej i Sowietsoj Rossijej ot 7 maja 1920 goda. Dokumenty i materialy*, oprac. A. Menteszaszwili, Tbilisi 1990.
- „Rzeczpospolita” (31 X – 1 XI 1990), nr 254; (5 XI 1990), nr 257; (2–3 XI 1990), nr 281.
- W Centralnoj Izbieratielnoj Komissii*, „Komunisti” (25 X 1990), s. 1.
- „Wiedmosti Wierchownoego Sowjeta Riespubliki Gruzija” (VI 1991), nr 6 (611); (XI 1990), nr 11 (604).
- XVIII Plenum Centralnogo Komiteta Komunističeskoj Partii Gruzii*, „Komunisti” (31 III 1990), s. 1–2.
- Zakon Gruzinskoj Sowietsoj Socyalističeskoj Riespubliki o wyborach Wierchownoego Sowjeta Gruzii*, Tbilisi 1990.

Opracowania

- Aves J., *Path to National Independence in Georgia 1987–1990*, London 1991.
- Aves J., *The Rise and Fall of the Georgian Nationalist Movement, 1987–1991*, w: *The Road to Post-Communism. Independent Political Movements in the Soviet Union, 1985–1991*, ed. G. Hosking, J. Aves, P. Duncan, London 1992, s. 157–177.
- Bukowski W., *Moskiewski proces. Dysydent w archiwach Kremla*, Warszawa 1998.
- Chedia B., *Dilemma of the Georgian elections: political transformations or a slide toward non-liberal democracy*, „Central Asia and the Caucasus” (2009), no. 1 (55), s. 103–115.

- Chedia B., *The paradigm of post-Soviet political Leadership in Georgia*, „Central Asia and the Caucasus” 15 (2014), Issue 3, s. 135–144.
- Furier A., *Dlaczego Szewardnadze?*, „Eurazja” 3 (1996), nr 1, s. 109–114.
- Furier A., *Droga Gruzji do niepodległości*, Poznań 2000.
- Furier A., *Gruzja niepodległa – od monarchii do republiki*, Toruń 2020.
- Gaczecziladze R.G., *Mnogopartijnyje wybory w Gruzji*, „Politika. Diemokratia. Licznost” (1991), s. 53–63.
- Giguaszwili G., *Cminda Ilia Martlis zogierti ekonomikuri mosazrebis szesacheba*, „Czweni Sulie-rebis Balawari” 7 (Tbilisi 2015), s. 76–82.
- Heller M., *Siódmy sekretarz. Blask i nędza Michaiła Gorbaczowa*, Lublin 1993.
- Istorija Nadieżd ot pierwogo lica*, red. A. Kurkow, London 2008, s. 26–39.
- Jagielski W., *Dobre miejsce do umierania*, Kraków 2013.
- Jones S., *Georgia. A Political History since Independence*, London 2012.
- King Ch., *The Ghost of Freedom. A History of the Caucasus*, Oxford 2008.
- Materski W., *Gruzja*, Warszawa 2010.
- Mczedlidze G., *Istoria udistanciod*, Kutaisi 1999.
- Nodia G., *Political Turmoil in Georgia and the ethnic politics of Gamsakhurdia*, w: *Contested Borders in the Caucasus*, ed. B. Coppeters, Bruksela 1996, s. 73–89.
- Rayfield D., *Edge of Empires. A History of Georgia*, London 2012.
- Siergiejewna S.W., *Wlijanije wnutriennych processow na formirowanije wniesznepoliticzeskogo kursa Gruzii w 1990 gg.*, „Obszczestwo. Filosofija, Istorija, Kultura” (2016), nr 6, s. 70–73.
- Slider D., *Recent Elections in Georgia: at Long Last Stability?*, „Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization” 8 (2000), no. 4, s. 517–532.
- Slider D., *The politics of Georgia’s Independence*, „Problems of Communism” (XI–XII 1991), no. 6, s. 63–79.
- Suny R.G., *The Making of the Georgian Nation*, Bloomington 1994.
- Surguladze A., Surguladze P., *Sakarthwelos istoria. Sakithawi cigni 1783–1990*, Tbilisi 1992.
- Szewardnadze E., *Polityka zagraniczna a dyplomacja*, Warszawa 1989.
- Tarkniszwili L., *Gruzija: put k diemokratii*, Warszawa 1997 („Studia i Analizy Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych”, z. 109).
- The Road to Post-Communism. Independent Political Movements in the Soviet Union, 1985–1991*, ed. G. Hosking, J. Aves, P. Duncan, London 1992.
- Żebrowski W., *Współczesne systemy polityczne. Zarys teorii i praktyka w wybranych państwach świata (podręcznik akademicki)*, Olsztyn 2007.
- Żmigrodzki M., Szukalski J., *Pozycja ustrojowa Parlamentu Gruzji w latach 1990–2013*, „Środ-kowoeuropejskie Studia Polityczne” (2015), nr 1, s. 25–49.

Andrzej Furier, profesor nauk humanistycznych; Instytut Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie, Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Szczecińskiego. Zainteresowania badawcze: polska obecność na Kaukazie ze szczególnym uwzględnieniem Gruzji, przemiany polityczne i społeczne w Gruzji i na Kaukazie, transformacja państw na obszarze dawnego ZSRR, biografistyka, Europa Środkowa i Wschodnia w stosunkach międzynarodowych (andrzej.furier@usz.edu.pl).

Andrzej Furier, professor of Humanities, Institute of Political Science and Security Studies, Faculty of Social Sciences, University of Szczecin. Research interests: Polish presence in the Caucasus, with particular emphasis on Georgia, political and social transformations in Georgia and the Caucasus, the transformation of countries in the former USSR, biographical studies, Central and Eastern Europe in international relations (andrzej.furier@usz.edu.pl).